

ЕСТЕТИКА

А
Р
Х

И

Т
Е
К
Т

РЕДНИК
А

З
Б
О
Р
Н
И

Е

У
Р
Б
А
Н
И
З
М

ИГОР
МАРИЋ

Владимир Лојаница, дипл. инж. арх.
 др Славиша Коидић, архитекта
 др Дијана Милашковић Марић
 ваир. проф. др Зоран Абадић
 асист. др Јелена Богосављевић
 ред. проф. Борислав Петровић
 др Душан Стојановић
 ваир. проф. др Владимир Миленковић
 ред. проф. Милан Ђурић, архитекта
 асист. Слободан Јовић, архитекта
 доц. др Милан Максимовић
 ред. проф. др Зоран Ђукановић
 ваир. проф. др Јелена Живковић
 Нађа Берић
 др Војислав Манић
 др Ана Никовић
 ваир. проф. др Горица Љубенов
 ред. проф. др Дарко Реба
 ред. проф. др Александра Ступар
 ваир. проф. др Ружица Божовић
 др Игор Марић

ДА НАС.

Издавач:

САВЕЗ ИНЖЕЊЕРА И ТЕХНИЧАРА СРБИЈЕ
УЛ. КНЕЗА МИЛОША 7, БЕОГРАД

Суиздавач:

ИНЖЕЊЕРСКА
КОМОРА
СРБИЈЕ

ИНЖЕЊЕРСКА КОМОРА СРБИЈЕ
БУЛ. ВОЈВОДЕ МИШИЋА 37, БЕОГРАД

За издавача:

МР БОГДАН ВЛАХОВИЋ, генерални секретар СИТС

Уредник зборника:

др ИГОР МАРИЋ, дипл.инж.арх.

Дизајн и прелом:

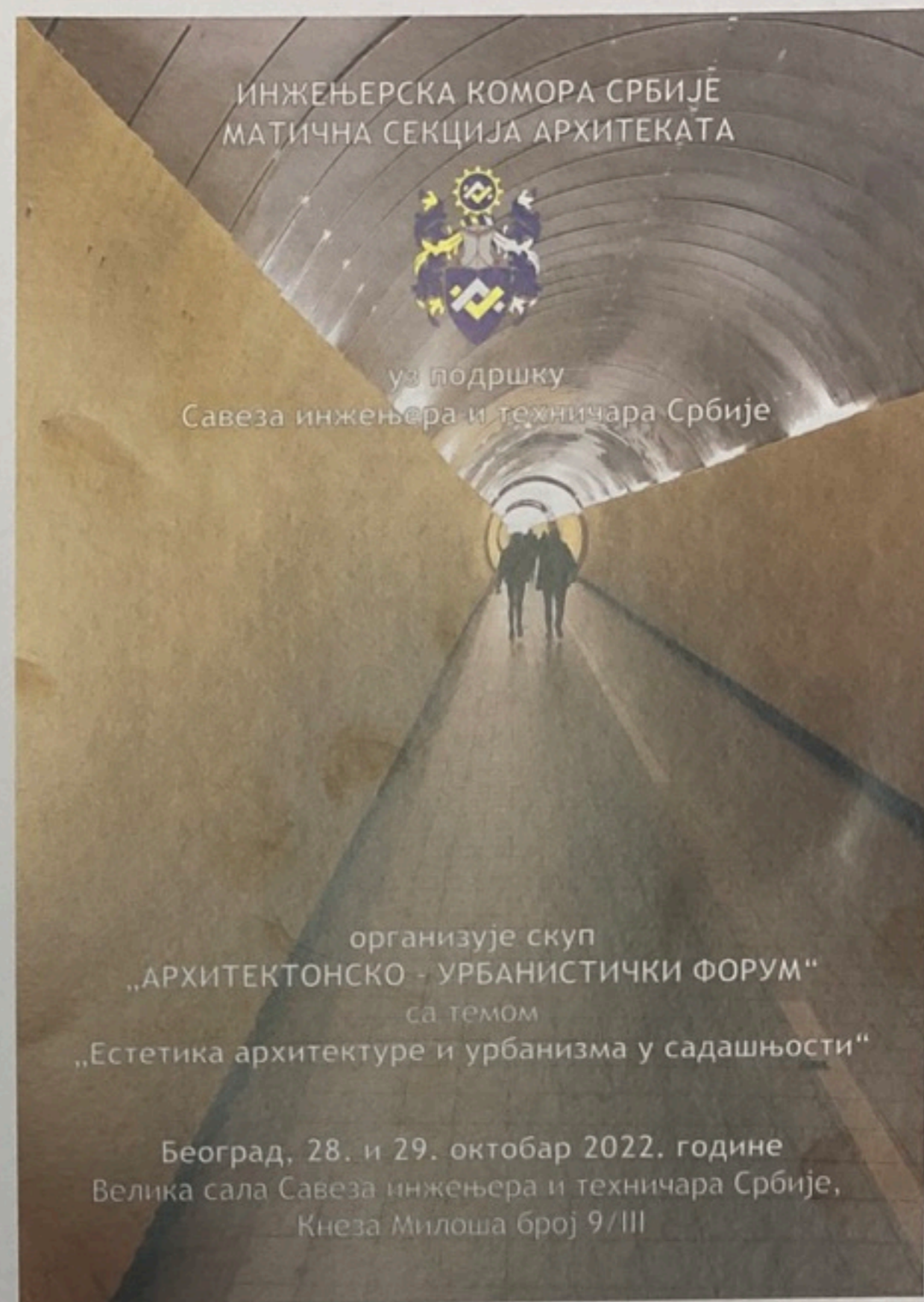
АЊА ДРАШКОВИЋ, маст.инж.арх.

Рецензенти:

ПРОФ. ИВАН РАШКОВИЋ
ПРОФ. ДР. АЛЕКСАНДАР КЕКОВИЋ

ШТАМПА

Planeta print
тираж 200
Београд, 2023.

01	ЕСТЕТСКИ ДОЖИВЉАЈ АРХИТЕКТУРЕ	08-21
	Владимир Лојаница, дипл.инж.арх. Декан Архитектонског факултета, Универзитета у Београду	
02	ЕСТЕТИКА У АРХИТЕКТУРИ И УРБАНИЗМУ	22-29
	др Славиша Кондић, архитекта Грађевинско - архитектонски факултет у Нишу	
03	КРАТАК ПРЕГЛЕД ЕСТЕТИЧКИХ ИДЕЈА У АРХИТЕКТУРИ	30-41
	др Дијана Милашиновић Марић, ванредни професор	
04	ЕСТЕТИКА АРХИТЕКТУРЕ И УРБАНИЗМА У САДАШЊОСТИ	42-61
	др Зоран Абадић / др Јелена Богосављевић	
05	СТАДИОНИ ЗА ГРАДОВЕ СРБИЈЕ: ОД СТУДИЈЕ КА РЕАЛИЗАЦИЈИ	62-75
	ред.проф. Борислав Петровић / др Душан Стојановић	
06	ФИЛМИЧНОСТ САВРЕМЕНЕ АРХИТЕКТОНСКЕ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ	76-85
	др Владимир Миленковић, д.и.а., ванредни професор	
07	У ПОТРАЗИ ЗА КРИТИЧКИМ РЕАЛИЗМОМ	86-97
	ред.проф. Милан Ђурић, архитекта / асист. Слободан Јовић, архитекта	
08	ДИВЧИБАРЕ: ЕСТЕТИКА СЛУЧАЈА	98-111
	доц. др Милан Максимовић, архитекта	

112-139	ЈАВНА УМЕТНОСТ И ЈАВНИ ПРОСТОР И ЈАВНИ ГРАД	09
	Зоран Ђукановић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет / Јелена Живковић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет/ Нађа Берић, University of Sassari, Department of Architecture, Design and Urbanism, Alghero, Italy	
140-155	ЕСТЕТИКА АРХИТЕКТУРЕ И УРБАНИЗМА У САДАШЊОСТИ ИСКУСТВА ИЗ ПРАКСЕ	10
	др Божидар Манић, дипл.инж.арх., виши научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам	
156-159	РЕД КАО НАЧЕЛО И КАО ПРИНЦИП ГРАЂЕЊА ЦЕЛИНЕ У АРХИТЕКТУРИ И УРБАНИЗМУ	11
	др Ана Никовић, дипл.инж.арх., виши научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам	
160-173	ЕСТЕТИКА КАО НАЧИН ПОЈАВЉАЊА ТРАДИЦИОНАЛНОГ ИЗРАЗА МОГУЋНОСТ ПРИМЕНЕ ЕСТЕТСКИХ ВРЕДНОСТИ У САДАШЊЕМ ГРАДИТЕЉСТВУ	12
	ванр. проф. др Горица Љубенов, архитекта	
174-205	ЕСТЕТИКА И АРХИТЕКТУРЕ И УРБАНИЗМА НА ПРИМЕРУ НОВОГ САДА	13
	ред. проф. др Дарко Реба, архитекта	
206-219	ВИЗИЈА УРБАНЕ БУДУЋНОСТИ: ИЗАЗОВИ И ИНОВАЦИЈЕ	14
	професор др Александра Ступар, Универзитет у Београду- Архитектонски факултет	
220-229	ЕСТЕТИКА АРХИТЕКТУРЕ И УРБАНИЗМА НА ТЕРИТОРИЈИ СЕВЕРНОГ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У САДАШЊОСТИ	15
	др Ружица Божовић, ванредни професор Факултет техничких наука, Косовска Митровица	
230-241	ХОТЕЛ ХИЛТОН- ГЕНЕЗА: ОД КОНКУРСА ДО РЕАЛИЗАЦИЈЕ	16
	др Игор Марић	

ЗОРАН ЂУКАНОВИЋ, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

ЈЕЛЕНА ЖИВКОВИЋ, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

НАЂА БЕРЕТИЋ, University of Sassari, Department of Architecture,
Design and Urbanism, Alghero, Italy

Јавна уметност и јавни простор и јавни град

Уметност је важна ствар. Уметничко дело је страствени сан уметника који постаје стварност. Снага уметности зависи од снаге те страсти и њене способности да друге људе учини страсним и снажним.

З. Ђукановић

Уметност је непотребна и бескорисна. Она не решава проблеме. Уметност нема никакву вредност за опстанак, али даје вредност опстанку.

Н. Беретић

Овај рад се бави релацијама које се у савременим градовима, у савременом урбаном животу, успостављају између две велике и важне друштвене праксе: уметности и урбанизма. Иако би на први поглед могло изгледати да ове две праксе природно сарађују, то ипак није тако. Постоје многе отежавајуће околности које доводе до тога да ове две праксе отежано сарађују, те да се реализују потпуно независно и одвојено, као што то и јесте у њиховој природи. Међутим, у случајевима када се та сарадња оствари, често долази до значајних унапређења, како у естетској и семантичкој слици града, тако и у јавној друштвеној сфери.

Ако јавна уметност омогућује да се град остварује и перцепира као уметничко ремек-дело *l'œuvre*, она мора бити партиципативна у најширем могућем смислу. Партиципација и колаборација морају бити активне, са омогућеним најширим спектром стејкхолдера у свим фазама реализације јавне уметности: планирање, дизајн, имплементација и одржавање. У циљу постизања одрживије праксе креирања места (*place-making*), ексклузивна позиција уметника бива употпуњена грађанским „правом на град“ – које се остварује као право на учешће у креирању јавних простора који генеришу значење и поштовање урбаног окружења.

Уочено је да уметност, да би била истински јавна уметност и имала јак утицај на јавну сферу, мора обухватати јавност, бити прихваћена од стране јавности, а заједничко културно искуство мора бити препознатљиво. У том погледу, учешће јавности се показује као нужност за производњу партиципативне уметности у којој је публика директно укључена у креативни процес, са могућношћу учешћа као посматрач, ко-едитор и/или чак као ко-аутор процеса. Тако, начин на који је јавна уметност перципирана, креирана и изведена рефлектује локалне ставове друштвеног и културног развоја, који може имати утицај на доприносе пракси креирања места.

Анализе контекста и могућности остварења партиципативне јавне уметности у Србији потврдиле су да таква форма јавне уметности може значајно допринети одрживости градских простора на различите начине. Истовремено, анализе истичу да доприноси јавне уметности пракси креирања места остају ограничени, спорадични и привремени, у случају да она није институционализована кроз програме и политике јавне уметности.

Искуства из Србије, стечена резултатима дугогодишње активности *Public Art and Public Space* програма, са Архитектонског факултета Универзитета у Београду, показују да партиципативна јавна уметност доприноси унапређењу и одрживости унапређеног стања јавних простора. Такође, искуства показују да без званичног признавања и шире прихваћености јавна уметност може имати само привремени карактер и ограничено дејство на одрживост, њоме створеног места. Институционализација јавне уметности показује се као нужност, како у погледу обезбеђивања активности у пауперизованом пољу уметности у најширем смислу, тако и у праксама планирања и уређења градова, и од стратешког је значаја на свим нивоима организовања и управљања.

Ово истраживање полази од проблема да је партиципација грађана у процесу урбанистичког планирања, а посебно у пољу урбаног дизајна, у Србији углавном на врло ниском нивоу. Традиционални облици укључења грађана у процес планирања и урбаног дизајна су јавне презентације урбанистичких докумената у завршној фази реализације. Одговор јавности на њих је скроман, редак и спорадичан. Са друге стране, последњих година, евидентан је изузетан напор републичких институција и локалних самоуправа да из процедура планирања, посебно капиталних инвестиција, потпуно искључе јавно мњење, што све чешће за последицу има самоорганизовање грађана у пружању отпора оваквим праксама.

Део процеса демократизације нашег друштва односи се и на интензивније анимирање и укључење јавности у процес планирања и производње простора. Грађане треба мобилисати да се укључују не само кад је реч о стратешким плановима који имају нижи ниво вероватноће за реализацију. Могу се спроводити и скромне, инкременталне стратегије у циљу да грађани што пре виде резултате свог учешћа, како би што пре стекли свест и сигурност да је њихова партиципација имала смисла. Понекад су и мали, али видљиви пројекти из поља јавне уметности, којима се унапређују јавни градски простори, добра шанса за то.

У земљама са дугом традицијом у области јавне уметности реализују се бројни програми у овом пољу, најчешће од стране градских управа. Партиципација грађана, на разним нивоима и ефектима партиципативног учешћа у доношењу одлука, у тим условима је круцијални елемент сваког оваквог програма јавне уметности, са циљем да се стимулише и развија свест грађана о значају јавне уметности и квалитета живота у граду. Програми иницирају, самостално или у сарадњи са другим институцијама, догађаје и активности са циљем да се оствари боље разумевање јавне уметности и боља интеграција уметности у јавни простор и јавни домен у најширем смислу, односно да се обезбеди што тешња и пунија интеграција јавне уметности у свакодневни живот заједнице и система града у целини.

Искуства показују да без учешћа свих релевантних стејкхолдера, резултати најчешће не подржавају стратегије, а тако створени (по правилу неодговарајући) пројекти - програми се лоше (ако се уопште) спроводе и негативно утичу на кориснике, па чак и на сам град у целини, што је од пресудног значаја када је јавна уметност у питању.

Слика 01:
Џузепе Зоки (Giuseppe Zocchi, прва половина XVIII века)
Трг Сињорија у Фиренци (приватна колекција)

Заједница града Фиренце је историјски позната широм света по свом специфичном поносу на фирентинску уметничку сцену, посебно на своје уметнике, и по својој упорној бризи за своју јавну уметност. Фиренца је често била колевка најпознатијих уметника и уметничких покрета. Фирентинска уметност постала је један од најважнијих стубова идентитета града Фиренце. Имајући у виду све то, очигледно је колико дубок и значајан утицај у широј јавној сфери градске уметности може имати.

Из тог разлога, пожељно је да се, када су у питању реализације пројеката – програма из поља јавне уметности, активна партиципација најширег спектра стејкхолдера, што темељније примењује у свим фазама реализације будућих решења (иницирање, планирање, дизајн, реализација, одржавање), па чак и у самом креативном поступку, који је раније традиционално био у неприкосновеној ингеренцији уметника, односно – уметности.

Поље деловања урбаног дизајна, дакле поље јавног простора, као и поље јавне уметности су иманентни субелементи јавне сфере у ширем смислу. А појам јавне сфере, уосталом као и његових субструктура, подразумева припадање свим друштвеним сферама и свим друштвеним групама. То не значи пуко право тих друштвених нивоа и нивоима и свим друштвеним групама. То не значи пуко право тих друштвених нивоа и нивоима да учествују у формулисању и креирању јавне сфере, већ то значи ултимативну неопходност да дословно сви појединачни ентитети те друштвености морају имати утицаја на ову праксу. Није довољно да сви они могу да остваре и право на грађанство у административном смислу и формално право да учествују у друштвеним процесима, једнако је важан и њихов захтев за културним признањем, које се назива „културним грађанством“.

Најпре, шире посматрано, поставља се питање: да ли је, или бар како је, уопште могуће организовати реализацију уметничке праксе у пољу јавних простора, односно у пољу урбаног дизајна? Очигледно је да се овој проблематици мора приступити, пре свега и истовремено из два потпуно различита, неретко супротстављена, поља друштвене праксе – са једне стране из поља уметности, која продукује јавну уметност, а са друге стране из поља политике која води рачуна и о јавним просторима, али и шире о отвореним просторима и о јавној уметности у њима. Истовремено, посебно се мора указати на још једну важну ствар, а то је чињеница да је проблематика управљања јавним просторима, с обзиром да су у питању најважнији друштвени простори, оптерећена разним замршеним административним и бирократским процедурама у којима се, осим политике и уметности, копља ломе и између многих других струка: права, економије, урбанизма, саобраћаја, енергетике, али и екологије, културологије, информација итд. Дакле, опет се може поставити питање „да ли је, и како је уопште могуће организовати реализацију уметничке праксе у пољу јавних простора?“, када и код нас и у свету савремена пракса управљања градским просторима доживљава фрагментацију од стране различитих бројних професија, које се опет, свака за себе, под плаштом незаобилазне важности сопствених компетенција и ингеренција, у ствари само боре за доминацију у одлучивању о расподели јавног буџета.

Из тог разлога, у новије време, поново се развијају приступи који у управљању отвореним и јавним градским просторима, а посебно у урбаном дизајну отворених градских простора теже што тешњем и што ширем повезивању различитих размера (град, реон, квартал, блок, улица, парцела, објекат), различитих дисциплина (уметници, архитекте, урбани планери, дизајнери, пејзажне архитекте, инжењери и други) али и различитих друштвених нивоа (породица, суседство, заједница, нација). То су интердисциплинарни и партиципативни приступи који подразумевају свеобухватну, комплексну и равноправну сарадњу различитих струка и различитих друштвености које тако, у заједничком деловању, доприносе квалитету урбаног окружења.

Посматрано из аспекта актуелних тенденција које се исказују у пољу савременог урбаног дизајна, јавна уметност представља оно средство унапређења отворених и јавних градских простора које се све чешће користи и све свеобухватније примењује у његовој реализацији широм света, а нарочито у развијеним земљама. Неретко, управо поље партиципативне јавне уметности бива важан и виталан партиципативни алат у реализацији пројеката урбаног дизајна у савременим градовима развијених земаља.

Уметничке праксе проширују своја интересовања окрећући се истраживањима „ординарних“, обичних, свакодневних тема: места хабитације, рада, забаве, туризма, рекреације и друго. Паралелно, сам културни систем, институционални оквири и економска логика света уметности, такође постају предмет ових проширених интересовања и истраживања савремених уметничких пракси (Vuković, 2011).

Таква „проширена“ истраживања контекста у најширем смислу те речи, усметила су и уметничке праксе, експандирајући их од једноставнијих *site specific* истраживања просторног контекста, ка комплекснијим, „контекстуално специфичним“ истраживањима заједнице у ширем смислу, јавности као „простора“, и на јавног уметника као онога чији рад успоставља однос са проблемима, потребама, и усмерењима које одређују тај неухватљиви и тешко одредиви ентитет (Felshin, 1995). На тај начин, у уметничком раду, изразито је порастао значај тематика попут окружења, друштвеног искључења, здравствене заштите, старости, посебних потреба и међугенерациске комуникације. Такође, расте важност проблема формалне организације и просторно постављање уметничког дела у специфичне институционалне и историјске контексте. Односно, уметнички рад премешта фокус од јавног простора ка јавној сфери (Vuković, 2011).

Паралелно се истражују подручја формалних питања културолошког разумевања грађанства покрећући питања права гласа и активног цивилног друштва, трагајући за културним потребама и праксама; за онима које су признате, легитимизоване и поштоване и за онима које то нису. Културно грађанство је категорија усмерена ка „онима који имају потребу да буду видљиви, саслушани, као и они који имају потребу за припадношћу“ (Rosaldo, 1999, стр. 260). Културно грађанство за циљ има да омогући видљивост тих потреба и захтева. Користе се не само формални видови, већ и практичне способности и компетенције уметника и културних радника о укључивању у креативни процес и оснаживање у креативном и стваралачком смислу (Vuković, 2011).

У новијој урбанистичкој пракси развијених земаља очита је потреба за истраживањем нових концепата и приступа урбаном развоју, који би обезбедили шире учешће грађана у рутинама производње урбаних простора и обезбедили квалитет будућег урбаног развоја. Будући да квалитет јавних градских простора представља један од најзначајнијих фактора квалитета живота у граду, од посебног је значаја истражити могућности унапређења пословних и креативних рутина његове производње, односно рутина урбаног дизајна, које извесније воде квалитетнијим решењима у будућности градова. Истовремено, претпоставка о недовољној усклађености реалних потреба грађанства и реализованих пројеката и програма урбаног дизајна у савременом урбаном друштву, отвара питање и адекватности традиционалног концепта урбаног дизајна као једног од најзначајнијих усмеривача урбаног развоја. Сходно томе, намеће се потреба ширег укључења грађана у поље урбаног дизајна. И коначно, уметничке праксе у граду, посебно у пољу јавне уметности, данас постају један од најзначајнијих идентификационих фактора савремених градова, њихових специфичних култура, али и њихових грађана такође.

Комплексна, синергијска, интердисциплинарна истраживања употребе партиципативне јавне уметности у пољу урбаног дизајна до сада нису била предмет ширих научних студија и јавних дебата, мада се показују као пожељна јер воде успостављању новог концептуалног и теоријског оквира развоја нових модела за унапређење поља урбаног дизајна, заснованог на реконцептуализованим елементима и односима у структури/систему традиционалног урбаног дизајна и промењеном поимању улоге овог поља у укупном урбаном развоју. У садржајну основу ове проблематике укључена је реална комплексност „производње“ адекватних јавних простора и садржаја у савременом граду који никада нису били само физички простор већ пре свега

симболички, идентификациони, културни и животни медијум. Истовремено, разумевање улоге и карактера јавне уметности у урбаном простору, омогућује теоретско заснивање њеног развоја у граду не само као политичког циља, већ и као интегративног средства различитих друштвених савременог града. На тај начин стварају се услови за директно повезивање урбаног дизајна и јавне уметности у сврху прилагођавања традиционалног концепта производње простора специфичним захтевима савременог грађанства.

Практични резултати оваквих истраживања заснивају се најпре на стицању и примени знања о карактеристикама савременог урбаног дизајна и могућностима његовог унапређења употребом партиципативне јавне уметности. А потом, очекивана примена резултата истраживања односи се на коришћење резултата истраживања у планерској и пројектантској пракси као врста препоруке за конкретне интервенције у градском окружењу, али и на подизање друштвене свести и одговорности о значају квалитета отворених јавних градских простора.

Пошто ова истраживања афирмишу урбани дизајн као интердисциплинарно поље у коме се преламају друге области деловања и живота – политика, култура, уметност, туризам, она би поред примене у архитектонској и урбанистичкој струци имала утицај и на шири, непрофесионални друштвени контекст. Резултати ових истраживања имају намеру да обезбеде прецизније и чвршће основе за формирање политика развоја града усмерених на јачање капацитета културног грађанства, повећање укупних културних вредности урбаног простора, кроз подршку активностима у домену културе, уметности, туризма и дизајна јавних простора.

Објашњење механизма употребе партиципативне јавне уметности у савременом урбаном дизајну, те њиховог дејства на процесе производње простора у савременом граду заснива се на успостављању релације између просторних и друштвених околности у којима се ови процеси остварују. Ово је значајно, како за препознавање фактора који подржавају ове процесе, тако и за разумевање могућности/ограничења за њихову реализацију у датим друштвеним околностима развоја, али и за обликовање приступа овим процесима у складу са специфичностима процеса производње простора који у њима делују.

Формирање нове, релацијски дефинисане, садржајне основе за употребу партиципативне јавне уметности као средства унапређења праксе савременог урбаног дизајна, подразумева успостављање веза између појавних форми јавних уметности, процеса производње простора кроз које настају и форми њиховог повезивања. Остварује се са циљем дефинисања основе за партиципативну реализацију јавне уметности на релацијским основама, чиме се обезбеђује транспарентност, унапређује комуникација и тако помаже хијерархијском, међу-секторском и повезивању различитих актера у процесу реализације културно и друштвено одрживог урбаног дизајна.

Утврђивање институционалних подручја деловања у којима урбани дизајн може бити подржан партиципативном јавном уметношћу, као и специфичних градских простора у којима се могу очекивати посебно повољни синергетски ефекти оваквог деловања, значајна је за опредељивање стратешког коришћења партиципативне јавне уметности у урбаном дизајну. Такође, карактеристике дејства

партиципативне јавне уметности на урбани дизајн, утичу на обликовање приступа широј партиципацији у пољу урбаног дизајна у оквиру кога се реализује.

Идентификација фактора виталности програма/пројеката урбаног дизајна подржаног партиципативном јавном уметношћу омогућава обликовање приступа урбаном дизајну на начин којим се, не само успостављају, већ и у дужем или краћем временском периоду обезбеђују позитивни ефекти од подстицања партиципативних активности кроз различите процесе производње урбаног простора.

Будући да се градови Србије налазе у фази економског реструктурирања, регионалног/глобалног умрежавања и трагања за могућностима очувања и унапређења идентитета, постоји потреба да се код грађана развија свест о значају јавне уметности за квалитет животног окружења, као и да се интензивира њихово учешће у укупном процесу обликовања јавних градских простора, јер јавна уметност, чак и кад није највишег уметничког домета, у најширем спектру својих појавности и у највећем броју случајева ипак даје недвосмислено позитивне резултате у културној, па и широј друштвеној сфери. Препознавање значаја употребе партиципативне јавне уметности у пракси урбаног дизајна је важно, пошто су у нашој земљи тржишни услови недовољно развијени, а институције цивилног друштва у повољу. Оваква истраживања и пракса охрабрују и стручњаке и грађанство на критичко промишљање жељених будућности и трагање за концептима урбаног развоја, који истовремено помажу повећање конкурентности и унапређују квалитет живота у граду.

Последњих година, *placemaking* је постао теоријски и нормативни оквир планирања, дизајна и управљања јавним просторима, чинећи урбани дизајн и јавну уметност конвергентним дисциплинама. Овакав приступ има за циљ повратан процес продукције места, из не-места ка креирању осећаја просторне аутентичности. Литература наглашава да је истраживање *placemaking*-а једнако истраживању планирања, као и дизајнерских стратегија.* Као приступ урбаном развоју, *placemaking* је широко прихваћен и институционализован у земљама западно-капиталистичке демократије: али шта се дешава са пост-социјалистичким земљама?

Србија је земља пост-социјализма у вишеструким транзицијама: из аутократије ка демократији, из социјализма ка капитализму, из колективизма ка индивидуализму. Стога се и друштво суочава са базичним променама на свим нивоима и неизвесност је једина сигурна карактеристика свакодневног живота. Градови Србије и њихови јавни простори деле исту судбину.

Са оваквим предиспозицијама, дизајн и одржавање јавних простора у градовима Србије остали су на веома ниском нивоу и јавни простори нису адекватно препознати као простори од важности за развој градова. Јавна уметност је недовољно развијена и постоји само у неколико традиционалних форми: традиционални споменици / појединачне скулптуре, мурал и неколицина уметничких графита. Истовремено, постоје бројна културна и природна блага која би могла бити представљена и прослављана: љупка полу-јавна места која чекају да буду поновно откривена, обични или маргинални јавни простори који би могли бити унапређени – дакле, постоји потреба за означавањем и креирањем места. Нажалост, ни јавни ни приватни сектор немају у својим агендама квалитете јавних простора, а терцијарни сектор, који узима веома важну улогу у процесу *placemaking*-а развијених земаља, у Србији није ни довољно активан, ни довољно развијен у овом пољу.

У оваквом контексту, креирање капацитета домаће урбанистичке праксе за препознавање потенцијала малог и великог, обичног и јединственог, озелењеног и изграђеног простора, и развој

* У западно-капиталистичким демократијама истичу се две релације са *placemaking*-ом.

Са једне стране, *placemaking* је сет процеса путем којих градови успостављају своју позицију и идентитет, генеришу економски развој привлачењем жељене групе људи и креирају се градови као туристичке дестинације. Други дискурс конципира *placemaking* као основни процес креирања (*making*) места (*place*) кроз који људи креирају и означавају специфично урбано место.

вештина за њихово испитивање кроз различите форме јавне уметности постаје значајан део едукације о урбаном дизајну. У контексту вишеструке транзиције, када су институције неразвијене и када је присутна економска оскудица – важно је упитати се: како едукација о урбаном дизајну може допринети означавању места и како може утицати на квалитетнији живот пост-социјалистичких градова?

У циљу давања одговора на ова питања, приказаћемо и дискутовати резултате *placemaking*-а, засноване на два међусобно повезана експериментална пројекта на подручју приобаља у центру Београда и још једног међународног експерименталног пројекта усмереног ка будућем развоју општине Неготин, који су спроведени у оквиру едукативног, интердисциплинарног програма *Public art & Public space (PaPs)*. Програм је основан у оквиру Архитектонског факултета, Универзитета у Београду 2003. године под предпоставком да едукација о урбаном дизајну може допринети и студентима и заједници, али не искључиво дизајнирању. Имплементација просторних интервенција и/или догађаја, може допринети позитивним променама људи и простора. Сврха ових пројеката је била да се спроведе експериментална едукација у пољу урбаног дизајна фокусирајући се на јавне просторе и употребу јавне уметности као алата за имплементацију *placemaking* праксе.

Препознавајући, паралелно, важност јавне уметности у *placemaking*-у и са свешћу о њеној запостављености у контексту Србије, циљ *PaPs* програма је интеграција јавне уметности у едукацију о урбаном дизајну, и њена употреба као интегративног алата *placemaking*-а (Ђукановић и Живковић, 2008). Супротно линеарном процесу дизајна јавних простора кроз хијерархију дизајнерских дисциплина, *PaPs* програм промовише интердисциплинарни јавну уметност и процес урбаног дизајна који поштује вештине професионалаца из комплементарних дизајнерских дисциплина. Базиран на *placemaking*-у као теоријском и нормативном оквиру, *PaPs* програм такође афирмише колаборацију између дизајнерских дисциплина, локалне заједнице и власти производећи различите пројекте у јавном домену (Живковић и други, 2005).

Циљ првог PaPs пројекта био је довођење људи из градског центра на обале река коришћењем стратегије „art инфузије“ у „венски“ систем града, односно стратегије погушћавања јавне уметности као атрактора и мотиватора пешачких кретања. Идеја је била расути „магнетни прах“ уметничких атракција дуж потенцијалних пешачких путања: малих у размери, али бројних, привремених интервенција и догађаја јавне уметности који би подстакли људе да користе постојеће пречице међу јавним просторима. Улога није била убрзавање кретања већ креирање узбудљиве путање, интензивирање путање ужитка.

Експериментални пројекат „Корак ка реци“ замишљен је кроз симултане презентације пројекта који су резултирали са 13 одржаних радионица. Радионице су обухватале интердисциплинарне тимове студената који су радили са менторским тимовима, али и широко партиципативно, са локалном заједницом и представницима републичких институција, градских и општинских самоуправа.

Сходно буџету и датом времену, резултати су груписани кроз генерални пројекат на два нивоа: велика визија (оптимална решења) и мало али могуће (нискобуџетни предлози пројекта). У реализацију пројекта били су укључене 3 академске институције, 7 националних јавних институција, 15 локалних јавних институција, 2 организације цивилног сектора и 22 учесника из приватног сектора.

Једнодневни догађај „Корак ка реци“, „art инфузија“ серије бројних јавних уметничких догађаја на одабраној пешачкој путањи, одржан је дванаестог јула 2003. године и свечано отворен од стране градоначелника Београда. Широк спектар инсталација јавне уметности и перформанса укључивао је: травнати лавиринт постављен на улицама а који је водио до реке Саве, концерти хорова, позоришне представе, радионице за децу, ре-дизајн и поновно коришћење локалних трамваја, видео уметности, мода и музички шоу на железничким вагонима у луци реке Саве, забаву на приобаљу и вожње бродовима.

Узимајући у обзир недостатак професионалног искуства у организацији јавних догађаја и одсуство буџета, преко 2.500 људи који су присуствовали и изненађујућа пажња медија, могу се оценити као изванредан успех. Након деценија живота у забораву, стара савска лука поново је припала грађанима, макар на један дан. Повећањем густине догађаја такође су повећани и интензитет урбаног искуства и препознатљивост места.

Као резултат, PaPs је остварио политичку, институционалну и медијску подршку за свој наредни експериментални пројекат – „Београдски карневал бродова“. Њиме је требало да управљају студенти са претходно стеченим искуством, који би у новом циклусу учења постали тутори и менаџери пројекта.

Слика 02:
Корак ка реци, Фотографија © PaPs архива

Наредни *Public Art & Public Space* експериментални пројекат обликован је на основу препознате чињенице да ни грађани, ни експерти не препознају акваторију као јавни простор Београда. Истовремено, иако су различите институције имале различите ингеренције на овом подручју, одсуство одржавања било је свеprisутно и опште видљиво: загађење реке и њених обала, насукани бродови, напуштени плутајући објекти. Да би ови проблеми били решиви, било је довољно само организовати бројне мале догађаје јавне уметности. Интензитет стратегије јавне уметности оријентисане ка акцији био је важан у циљу стварања фундаменталних и дуготрајних промена. Било је нужно мислити у великим размерама (Ђукановић и Живковић, 2013).

Тако је након спровођења људи до реке следећи догађај имао за циљ њихово задржавање покрај реке, на истом подручју (стара Савска лука и део приобаља са друге, новобеоградске стране). Поред организације многобројних малих догађаја и изложби дуж приобаља, идеја водиља је била означити саму реку Саву као главну позорницу и презентовати је као атрактивни јавни простор. Циљ је био организовање догађаја изврности који прославља реку Београда; догађаја за памћење који би изменио значење простора и оснажио релације између људи и реке.

Тако је рођена идеја о пројекту „Београдски карневал бродова“. Београд никада није имао традицију карневала, нити неко друго место на подручју

Србије. Истовремено, идеја карневала наметнула се као логично решење за град који је регионално препознат као „Град забаве“. Први „Београдски карневал бродова“ одржан је 24. јула 2004. године и укључивао је: дневне активности на акваторији (скокови у воду, парада једрилица, речних чамаца и акробатског скијања на води), догађаје дуж приобаља (изложбе студентских радова, позориште за децу, радионице за децу, изложба макета бродова, такмичење у кувању паприкаша) и завршни догађај: 250 бродова у карневалској поворци. У планирање и спровођење пројеката било је укључено: 13 академских институција, 24 националне институције, 23 локалне јавне институције, 25 организација цивилног сектора и 37 учесника из приватног сектора. Око 100.000 људи је присуствовало једнодневном догађају који је пропраћен од преко 100 акредитованих медија. Био је то један од најпосећенијих догађаја тог лета у Београду и једна од првих „веселих и насмејаних“ вести које су из Београда обишле свет, после „мрачних деведесетих“.

Београдски карневал бродова драматично је повећао густину и диверзитет начина коришћења простора подручја приобаља и приказао могућности за даљи развој. Резултати оба *PaPs*-ова представљена пројекта приказани су на неколико националних конференција и изложби, пропраћени су широким интересом јавности и награђени са неколико награда и додатно, добили огроман медијски публицитет у земљи и иностранству.

Слика 03:
Београдски карневал бродова, Фотографија © PaPs архива0

Након ова два наведена пројекта реализована на подручју Београдског приобаља, пројекти програма *Public Art & Public Space* су наставили да се реализују у Београду на другим локацијама, али су такође експандирали и ван граница главног града Србије па чак и ван Србије. Следећих година реализовани су бројни и важни пројекти у Панчеву, Ужицу, Неготину, али и у Италији, најпре у Риму, а потом и на Сардинији, у Алгеру и Каљарију.

Године 2011. кроз неколико *Public Art & Public Space* изборних предмета, са више од 100 студената основних и мастер студија, радили су свој семестрални задатак на подручју општине Неготин, посебно познат по дугој традицији производње вина и својим славним винским подрумима познатим под називом „Неготинске Пивнице“.

Архитектонски комплекси „Пивница“ представљају изванредан резултат јединствене „традиције вина“ која је еволуирала и одржала се од давнина до данас и представља изванредан потенцијал за социјалну и економску обнову области. Наслеђе, културни пејзаж и архитектонска вредност неготинских пивница широко је призната и тренутно је већина винских подрума под прелиминарним разматрањем за сврставање на UNESCO-ву листу светске баштине.

Тим, који се састојао од студената, професора и стручњака, из Србије и иностранства, посетио је општину Неготин први пут у септембру 2011. године. Јака веза Архитектонског факултета и општине Неготин је остварена одмах, и први резултати су постигнути.

У јулу 2012. године, студенти су представили своје пројекте засноване на ревитализацији винских подрума и руралних подручја. Презентације са изложбе „ВиноГрад - Уметност вина“ су такође реализоване на Архитектонском факултету Универзитета у Београду и у Неготину. Између осталог, неки од ових пројеката су остварени (Рогљево Цез Фестивал).

У мају 2014. године, представници општине Неготин и ГИЗ-а, посетили су Архитектонски факултет у циљу проналажења академске подршке и помоћи за своје даље планове. Они су предложили нову фазу међусобне трилатералне сарадње. Према томе, у јулу 2014. године, Факултет је организовао пут у Неготин са међународним, интердисциплинарним тимом професора и стручњака из Србије и из

Видети: <http://www.publi-cart-publicspace.org/edu/public-art-and-public-space-the-art-of-wine>

Италије (са Архитектонског факултета Универзитета у Београду; италијанске амбасаде у Београду; Архитектонског факултета Универзитета у Сасарију и са Архитектонског факултета, Рома Тре Универзитета).

Коначно, у марту 2015. године, велики тим сачињен од студената и професора са Архитектонског факултета и Шумарског факултета (Универзитет у Београду) и професора и стручњака, из Италије (Архитектонски факултет Универзитета у Сасарију и Италијанске амбасаде у Београду) и Немачке (ГИЗ), посетили су општину Неготин. Будућа кооперација била је изразито охрабрена. Архитектонски факултет је развио курс „Партиципативни урбани дизајн“, на Мастер студијском нивоу, који је посвећен промишљању главних проблема руралних подручја у Неготину, обраћајући посебну пажњу на винске подруме. Шумарски факултет, Одсек за пејзажну архитектуру и Хортикултуру, са својим професорима и студентима развили су „Студију културног пејзажа винских подрума региона“. Наши италијански пријатељи позвани су да подрже наше активности и тежње.

С обзиром да подручје општине Неготин представља важан вински регион, са богатом историјом, културном традицијом и наслеђем, одлука да се укључе академске институције Италије била је пресудна. Због очигледних сличности са Неготинским регионом, град Алгеро (Сардинија, Италија) је размотрен као одличан партнер за пружање „смерница“ у погледу развоја специфичних области општине Неготин.

Пројекат је усмерен ка ревитализацији и реконструкцији пивница Неготинске крајине. Пројекат такође представља битан корак за успостављање боље комуникације између приватног, јавног и цивилног сектора, пошто је оријентисан ка партиципацији свих поменутих актера. Партиципативни процес са становницима општине Неготин, пре свега са становницима села којима припадају пивнице, има за циљ и упознавање студената са најактуелнијим глобалним трендовима у домену урбаног планирања. Такође, пројекат је учврстио сарадњу града Неготина и Алгера, и представља битну фазу у њиховој будућој сарадњи и братимљењу, о чему је институционално потписано писмо о намерама.

Кроз истраживања, пројекте и састанке који су спроведени у периоду од 2015. до 2019. године били смо у могућности да представимо прелиминарне резултате нашег учинка везаног за ревитализацију напуштених винских подрума, „Неготинских пивница“, и визију главних циљева будуће сарадње и развоја партиципације.

Слика 04:
Досије Неготин, Фотографија © РаPs архива

У периоду од 2020 до 2022 дошло је до разумљивог застоја у пројекту и активностима због ванредних услова пандемије COVID-а, али од 2022 године пројекат поново оживљава у правцу постизања неколико циљева будуће сарадње. Пружање "смерница" за стварање стратегија за оживљавање привреде у овој области је свеукупни циљ. Ревитализација винских подрума, који имају највећу културну и историјску вредност, али и највећу економску вредност, кроз различите стратегије и пројекте урбаног дизајна, може бити први и најважнији корак урбане обнове руралних подручја Општине Неготин.

Читав пројекат институционално је реализован од стране следећих институција: Универзитет у Београду- Архитектонски факултет, Србија; University of Sassari-Department of Architecture, Design and Urbanism, Alghero, Italy; Газдинство Цилић, Лозовик, Србија; Општина Неготин, Србија; Municipality of Alghero, Italy; Fondazione Di Vittorio (FDV), Rome, Italy; Sapienza University-Faculty of Architecture, Rome, Italy; Универзитет у Београду- Филозофски факултет, Србија; Институт за архитектуру и урбанизам и просторно планирање (ИАУС), Београд, Србија; Универзитет у Београду- Шумарски факултет, Србија; University of Roma Tre- Faculty of Architecture, Italy; „Cantina Santa Maria La Palma“ the social, agricultural cooperative of winemakers, Alghero, Italy; Riserva Naturale dei Monti Navegna & Cervia, Italy; Association of Italian and Serbian Scientists and Researchers (AIS3), Serbia-Italy; Italian Embassy in Belgrade; Туристичка организација Србије; Национална туристичка развојна корпорација; GIZ (Die Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit), као и уз учешће професора и врхунских експерата из Keio University of Tokyo, Japan; Meiji University of Tokyo, Japan; University of Leeds, UK, али и широко учешће локалних сеоских заједница и локалних произвођача вина из Неготина, Алгера, Рајца, Рогљева, Смедовца и Штубика, а све активности на пројекту су реализоване уз непрекидну бригу и директно учешће и логистичку подршку програма "Public art & Public space - РаPs" са Архитектонског факултета Универзитета у Београду.

Најважније едукативно достигнуће прва два приказана PaPs-ова пројекта јесу нове генерације младих професионалаца са искуством у пољу *placemaking*-а, интердисциплинарног и колаборативног рада и реализације пројекта. Студенти који су учествовали на овим експерименталним пројектима започели су сопствене активне ангажмане у овом пољу и наставили са радом на побољшању квалитета јавних простора и *placemaking*-а. Неки од њих постали су тутори и менаџери других PaPs пројекта реализованих на подручју Београда (Београдски карневал бродова, Сремска улица), Панчева, Ужица и Неготина. Други су основали своје невладине организације са фокусом на унапређење и развој јавних простора: *Refraction team* из Панчева*, *EVOLVE* удружење за урбани развој из Горњег Милановца, и други. Трећа група бивших PaPs студената започела је професионалну праксу у јавним и културним институцијама радећи на истраживању, евалуацији и иницијацији нових локалних пројекта за уређење јавних простора (Градска општина Савски венац, Општина Панчево). Остала, једнако важна, едукативна достигнућа јесу едукација и подизање капацитета јавних власти.

Основни просторни ефекти огледају се у промени институционалног односа и поновној/новој ре-концептуализацији развоја третираних подручја како у експолатацији, изградњи и одржавању, тако и у планској документацији:

- *Институционализација традиционалних културно-ументичких манифестација*: Након сјајног успеха иницијалног догађаја 2004. године, он је постао званични годишњи летњи догађај Београда. Од 2005. године Београдски карневал бродова одржава се у организацији Туристичке организације града Београда уз подршку градских власти. Београд је постао чланица Федерације Европских карневалских градова. Прошле године, одржан је седамнаести пут по реду.** Туристичка организација града Београда 2013. године наградила је PaPs за посебне/изузетне доприносе туризму Београда.

Пројекат реализован кроз колаборацију између *Refraction team*-а и PaPs-а укључен је у Архиву Европских награда за Јавне просторе, видети: www.public-space.org/en/works/d106-plato-na-trgu-kralja-petra-I

Видети: <https://www.tob.rs/sr/events/17-beograds-ki-karneval-brodova-2022>

**

- *Враћање живота и поновни развој напуштених градских четврти*: диверзитет интервенција и активности јавне уметности, број посетилаца који су присуствовали догађајима „Корак ка реци“ и „Београдски карневал бродова“, као и њихова шира јавна промоција, потврдили су важност и високе развојне потенцијале подручја старе Савске луке. Као резултат, приватни инвеститори, као и градске и националне власти, постали су стимулирани за инвестирање у реконструкцију објекта и јавних простора овог подручја. Неки од простора објекта старе Савске луке (Бетон хала) претворени су у изложбене просторе, цез клуб и ексклузивне продавнице 2006. године. Многи концерти, изложбе и друге културне активности почели су се одржавати на овом подручју, потврђујући културни карактер нове интеграције град-река. Поновни развој Бетон хале је и даље у току, уз потврду градских власти о подршци у виду организације интернационалног конкурса 2010. године.

- *Хало ефекат ширења placemaking активности*: догађаји које је PaPs реализовао показали су скривени потенцијал приобаља, али и осветлили неке вредности. PaPs пројекти имали су важан едукативни ефекат на јавне званичнике који су након позитивног искуства на овим пројектима постали далеко отворенији за нове иницијативе у пољу активације и трансформације простора. На том таласу, Културни центар Магацин (2007. године), и Културни центар Град (2009. године), започели су рад уз интензивну подршку градске општине Савски венац. *Mikser house* и Миксер фестивал иницирани су 2012. године на истим основама.

- *Поновна/нова, ре-концептуализација значења и важности напуштених градских простора за развој града*: Централно подручје приобаља реке Саве сада је препознато као једна од најзначајнијих туристичких атракција града и интергисано је у стратешка развојна документа: Развојна Стратегија града Београда (Стојков, 2011), Развојна Туристичка Стратегија града Београда (Институт економских наука, 2008).

Основни социјални ефекти PaPs пројеката могу се идентификовати кроз два шира домена унапређења основа за интер-секторску колаборацију и интердисциплинарни рад кроз *placemaking*:

- Унапређење основа интер-секторске колаборације у *placemaking*-у: разматрајући унапређење интер-секторских релација (јавни, приватни и цивилни) и измене њихових ставова ка јавним просторима. Позитивна искуства стечена на PaPs-овим догађајима допринела су подизању нивоа самопоуздања неформалних културних активности и важности квалитета јавних простора. Повећана је генерална видљивост и важност јавног сектора и *placemaking*-а, кроз привремене интервенције, омогућавајући снажнију јавну подршку локалних и националних власти. Сличне активности организоване су и у другим градовима, инициране од стране јавног сектора у колаборацији са PaPs-ом (нпр. *Refraction Team* - Панчево*; *Academica* - Ужице**). Такође, нове *placemaking* организације јавног сектора иницирале су бивши PaPs студенти (*Refraction Team* и *Evolve*). У складу са позитивним ефектима PaPs-ових пројеката, такође, приватни инвеститори су постали свесни економских и промотивних потенцијала привремених инсталација и догађаја, па су тако значано повећане инвестиције.*** Про-активни приступ *placemaking*-у у Министарству Културе и Медија града Београда и градске општине Стари град и Савски венац, такође су важни резултати.**** Укључивање лидера и чланова локалних и националних власти (нпр. Министарство Културе и Медија, градоначелник Београда, председник и чланови Извршног одбора града Београда, председник градске општине Савски венац) током процеса концептуализације, дизајна и реализације PaPs пројеката имало је утицаја на њихову едукацију. Убрзо након реализације иницијалних пројеката, иницијатива за нови *placemaking* кроз јавну уметност потекла је од локалних власти ове две београдске општине, а у чији рад су чланови PaPs укључени као истраживачи, дизајнери или консултанти.*****

* Видети: <https://www.publicart-publicspace.org/projects/annual-projects/003-paps-2005-stranded-boat> и <https://www.publicart-publicspace.org/projects/annual-projects/004-paps-2006-youth-center-pancevo>

** www.academica.rs/academica/Umetnost_u_javnom_prostoru_2012_elektronsko-izdanje.pdf

*** Број сервиса и малопродајних предузећа на подручју приобаља повећан је са 3 (2003) на 50 (2013) а и даље је у константном порасту (на основу интерних мапирања PaPs-а).

**** Видети званичну презентацију: www.savskivenac.rs, www.starigrad.org.rs

***** Поред неколико истраживачких, дизајнерских и пројеката догађаја, ова сарадња резултирала је са две публикације „Placemaking“ у сарадњи са градском општином Стари град и „Public space 4 Public art“ са градском општином Савски венац.

- Унапређење базе интердисциплинарног рада подразумева одржавање релација (успостављених током PaPs догађаја) између више универзитета и факултета за будући интердисциплинарни рад у заједничким *placemaking* пројектима.

- Интернационализација: охрабрити претходним заједничким резултатима и атмосфером потпуног узајамног поверења и уважавања, маја 2014. године, представници општине Неготин и ГИЗ-а, посетили су PaPs на Архитектонском факултету у Београду у циљу оснаживања и интернационализовања академске подршке и помоћи за даље развојне планове. Они су предложили нову фазу интернационалне сарадње у коју би се укључиле друге иностране академске институције у циљу оснаживања капацитета локалне самоуправе за реализацију планираних стратегија и развојних визија. У складу са тим, у јулу 2014. године, Архитектонски факултет је организовао пут у Неготин са међународним, интердисциплинарним тимом професора и стручњака из Србије и из Италије (са Архитектонског факултета Универзитета у Београду; Амбасаде Италије у Београду; Архитектонског факултета Универзитета у Сасарију и са Архитектонског факултета, Рома Тре Универзитета из Рима). С обзиром да подручје општине Неготин представља важан вински регион, са богатом историјом, културном традицијом и наслеђем, одлука да се укључе академске институције Италије била је пресудна. Због очигледних сличности са Неготинским регионом, Алгеро (Сардинија, Италија) је размотрен као одличан партнер за пружање „смерница“ у погледу развоја специфичних привредних области општине Неготин. Пројекат је на тај начин учврстио сарадњу градова Неготина и Алгера, и представља битну фазу у њиховој будућој сарадњи и братимљењу.*

* Видети: <https://www.publicart-publicspace.org/publications/books/wine-cellars-of-negotin-participatory-urban-design>

Овај текст обрађује актуелну тему употребе јавне уметности у савременом урбаном дизајну, у контексту трагања за одрживим механизмима за институционализацију ових развојних и пословних рутина. Актуелност оваквих истраживања, која су предмет овог рада, посебно добија на значају када се укаже на чињеницу да се поље партиципативне уметности, везује за специфичне уметничке праксе које се, не рачунајући раније спорадичне случајеве, масовније развијају тек од деведесетих година прошлог века до данас. Додатно, поље пракси партиципативне јавне уметности везује се тек за крај двадесетог и почетак двадесет првог века. Стога, ове дисциплине још увек „траже“ своју дефиницију и своје утемељење како у уметничким праксама тако и у јавној сфери уопште. Чак и ако се занемаре антагонизми који се јављају између партиципативности као метода и уметности као праксе, не може се занемарити насушност партиципативности у пољу дизајна јавних простора, у којима се јавна уметност приоритетно испољава, односно у пољу урбаног дизајна у ширем смислу. Ако се на послетку скрене пажња на чињеницу да, поред спорадичних историјских, традиционалних примера, током последњих двадесет година, савремени градови посебно развијају и користе културне праксе, дакле и уметничке праксе, а нарочито јавну уметност, као један од најважнијих алата за означавање, појачавање и артикулацију сопственог идентитета и сопствене компативности на глобалној сцени, очито је да оваква истраживања данас представљају једно од веома важних савремених истраживачких поља која дају смернице за развој града у сагледивој будућности.

Базирано на искуству стеченом кроз рад *Public Art & Public Space (PaPs)* програма Архитектонског факултета Универзитета у Београду, анализе контекста и могућности за партиципативну јавну уметност у Србији потврдили су да таква форма јавне уметности може значајно допринети одрживости градских простора на различите начине. Истовремено, анализе истичу да доприноси јавне уметности пракси креирања места остају ограничени, спорадични и привремени, у случају да јавна уметност није институционализована кроз програме и политике јавне уметности.

Слика 05:
Сања Ђурић, Катарина Радичевић (2018), Пројекат и Фотографија © PaPs архива

Након 2000. године, која је донела културолошке, политичке и економске измене у друштву Републике Србије, неколика унапређења се могу идентификовати. Уметничке и едукативне групе почеле су да опажају јавне просторе као значајно поље акција за креирање нових урбаних идентитета и унапређење градова Србије. Такође, јавни сектор постаје активнији и нуди различите уметничке пројекте са тенденцијом укључивања грађана.

У оваквом контексту, партиципација у пројектима јавне уметности може служити као алат за унапређење шире партиципације јавног живота будућности. Скромне, инкременталне интервенције јавне уметности могу бити имплементирание како би њихов резултат био одмах видљив за грађанство, које би опазило учинак њиховог удела партиципације, стекло свест и самопоуздање да је њихово учешће значајно.

На жалост, јавна уметност у Србији и даље није институционализована. Последице, могући допринос *placemaking*-у и одрживости, ограничен је временом и простором, и задржан је на појединачним спорадичним иницијативама.

Са дистанце од двадесет година искуственог рада у оквиру *Public Art & Public Space* (PaPs) експерименталног програма, социјалне просторне промене урбаних простора у којима су се предметни пројекти реализовали, подржавају тезу да добро планиране, привремене, пројекте оријентисане ка јавности можемо посматрати не само као креативну вежбу у едукацији о урбаном дизајну, већ и као значајне генераторе/„окидаче“ позитивних просторних и социјалних ефеката. Они могу допринети просторним променама у виду форме, функције и значења места. Константним привлачењем људи, они се могу приближити својим јавним просторима и може се подићи ниво свести о њиховој важности за квалитет градског живота. Са социјалне перспективе, они могу едуковати грађане, локалне и националне власти, и такође, могу допринети успостављању веза између различитих сектора у процесу *placemaking*-а.

И коначно, искуства из Србије, стечена резултатима дугогодишње активности *Public Art & Public Space* програма, са Архитектонског факултета Универзитета у Београду, показују да партиципативна јавна уметност доприноси унапређењу и одрживости унапређеног стања јавних простора. Такође, искуства показују да без званичног признавања и шире прихваћености јавна уметност може имати само привремени карактер и ограничено дејство на одрживост, њоме створеног, места. Институционализација јавне уметности се показује као нужност, како у погледу обезбеђивања активности у пауперизованом пољу уметности у најширем смислу, тако и у праксама планирања и уређења градова, и од изразитог је значаја на свим нивоима организовања и управљања.

- Beretić, N. & Đukanović, Z. (2021) *Public Art and Public City in Beretić, N. ed. (2021) The environment of human species: Conversations, reflections and lessons on the city and the territory, Tutta mia la città, Sassari*; <https://www.youtube.com/watch?v=QSElKn4s6yc&list=PL4700ludlZD-lvqYv75VONymITvZAlvbLP&index=12> и https://issuu.com/asso_acdc/docs/1_ambiente_the_nevironment
- Đukanović Z. & Živković, J. (2008) *Public Art and Placemaking : case study - Belgrade, City municipality Stari Grad. Belgrade, Faculty of Architecture University of Belgrade.*
- Đukanović Z., Živković J. & Bobić A. (2008). *Public Art 4 Public Space; City Municipality of Savski Venac; Belgrade; ISBN: 978-86-87527-00-3*
- Đukanović, Z. (2011), *Umetnost u javnom prostoru: ekspertska studija prostorne provere užeg gradskog jezgra Užica za potrebe umetničke produkcije u javnom prostoru, Beograd, Academica - Akademska grupa*, <http://www.publicart-publicspace.org/publications/books/public-art-in-public-space>, 18 August 2015
- Đukanović, Z. & Živković, J. (2013) *Density vs. Intensity vs. Density vs... Case Study of Belgrade. In: D. Radović (Ed.) Intensities in Ten Cities. Tokyo, IKI (International Keio Institute) + flick studio co. Ltd, pp.100-108.*
- Đukanović, Z. & Cecchini, A. B. (eds) (2019). *Wine cellars of Negotin - Participatory Urban Design; Istituto Italiano di Cultura di Belgrado, Beograd, ISBN 978-86-901492-0-9*
- Felshin, N. (ed.) (1995) *But is it Art? The Spirit of Art as Activism, Seattle: Bay Press, Inc.*
- Institut ekonomskih nauka (2008) *Belgrade Tourism Development Strategy, www.beograd.rs/download.php/documents/strat-turizam.pdf* (9.11.2013).
- Rosaldo, R. (1999) *Cultural Citizenship, Inequality and Multiculturalism. In: Torres R.D. et al. (Eds.) Race, Identity and Citizenship. Oxford, Blackwell.*
- Stojkov, B. (ed.) (2011) *The City of Belgrade Development Strategy. BG, Palgo centar, www.palgo.org/files/knjige/strategy%20low%20english.pdf* (6.12.2013)
- Vuković, S. (2011) *Javna umetnost, definicija i trendovi, u Đukanović, Z. (2011), Umetnost u javnom prostoru: ekspertska studija prostorne provere užeg gradskog jezgra Užica za potrebe umetničke produkcije u javnom prostoru, Beograd, Academica - Akademska grupa*
- Živković, J., Đukanović, Z., Lalović, K., Vuković, S. & Cohen, Ch. (2005) *Edukacija u urbanom dizajnu: projekat Public Art & Public Space, Zbornik radova sa konferencije: Urbani dizajn, Beograd: Društvo urbanista Beograda, .pp. 203-214.* <http://www.publicart-publicspace.org>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

62(497.11)(082)

72(497.11)(082)

АРХИТЕКТОНСКО-урбанистички форум (2022 ; Београд)

Инжењерска комора Србије, Матична секција архитектата ... организује скуп „Архитектонско-урбанистички форум“ са темом „Естетика архитектуре и урбанизма у садашњости“ : Београд, 28. и 29. октобар 2022. године / [уредник зборника Игор Марић]. - Београд : Савез инжењера и техничара Србије : Инжењерска комора Србије, 2023 (Београд : Planeta print). - 245 стр. : илустр. ; 23 см

Тираж 200. - Стр. 4-5: Предговор / уредник. - Стр. 243: Рецензија зборника радова / Александар Кековић. - Стр. 244-245: Рецензија зборника радова / Иван Рашковић. - Библиографија уз поједине радове.

ISBN 978-86-80067-60-5 (СИТС)

а) Инжењерство -- Србија -- Зборници б) Архитектура -- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 127971337